

аталля СТАРЖЫНСКАЯ,
 актар педагогічных навук

ГЫ ВЫТКАНА ДЗІЎНА...

РОДНАЯ МОВА ЯК ФАКТАР НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ САЦЫЯЛІЗАЦЫІ ДАШКОЛЬНІКА

*Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай
 канферэнцыі, прысвечанай 20-годдзю факультэта
 дашкольнага выхавання БДПУ імя Максіма Танка*

Сацыялінгвістычная сітуацыя блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя, якая склалася на Беларусі, стварае спецыфічныя умовы маўленчага развіцця дзяцей дашкольнага узросту. Большасць дзяцей з маленства вучацца размаўляць і мысліць, мець зносіны з дарослымі і іншымі тэцямі на рускай мове. І хаця малыя даволі рана далучаюцца да беларускай мовы, знаёмяцца з ёю ў дзіцячым садзе, сапраўднае беларускамоўнае асяроддзе ў іх адсутнічае. Беларуская мова выступае для дзяцей як другая.

Узнікае вельмі складаная, супярэчлівая, у пэўным сэнсе — унікальная сітуацыя. Згодна з вызначэннем, родная мова — гэта мова, якую чалавек засвойвае адначасова з пасціжэннем і развіццём здольнасці мысліць. Да роднай мовы, разважае расійскі вучоны, акадэмік В.Г.Кастамараў, далучаюцца, яе засвойваюць ва умовах натуральных зносін дзяцей з дарослымі, а не асвойваюць, не вывучаюць. Вывучаюць пазней, ужо набышы мову ў неад'ёмную уласнасць, яе граматыку ў сістэме, стылявыя патэнцы, арфаграфію. З другога боку, паколькі мова заўсёды звязана са «сваёй» культурай, яна уносіць пэўныя карэктывы на успрыманне і інтэрпрэтацыю навакольнага свету. «...Разам з мовай, якая сама па сабе самае яскравае нацыянальнае праяўленне, у мысленні абавязкова удзельнічаюць іншыя формы нацыянальнага жыцця, нацыянальнага вобраза свету, этнічных традыцый, працоўных навыкаў, вераванняў». Іншымі словамі, у кожнай нацыянальнай мове апрадмечана светаўспрыманне народа і яго светаўразуменне, якое асэнсоўваецца ў кантэксце культурных традыцый.

У працэсе функцыянавання мовы назапашванні культурнай інфармацыі адбываецца па двух вымярэннях: моўным (парадыгматычным) і камунікатыўным (сінтагматычным). У структуры мовы фіксуюцца нацыянальна значныя культурныя паняцці і каштоўнасці, у маўленні — нацыянальна абумоўленыя. Такім чынам, на аснове роднай мовы адбываецца нацыянальна-культурная сацыялізацыя чалавека.

Яшчэ К.Дз.Ушыньскі, якому належыць тэарэтычнае і практычнае абгрунтаванне месца роднага слова ў сістэме першапачатковага навучання і выхавання, сцвярджае, што для духоўнага развіцця дзіцяці зусім не усё роўна, на якой мове яно размаўляе з дзяцінства. Мова, паводле К.Дз.Ушыньскага, з'яўляецца «адлюстраваннем радзімы і духоўнага жыцця народа». Калі мова, што замяніла для дзіцяці роднае слова, тлумачыць яму чужую прыроду і чужое жыццё, якія яго зусім не акружаюць, дзіця цяжэй, менш глыбока уваходзіць у разуменне прыроды і жыцця, або, іншымі словамі, развіваецца павольней і слабей.

Думкі К.Дз.Ушыньскага знайшлі падтрымку і далейшае развіццё сярод шырокага кола педагогаў і лінгвістаў. Так, Я.Колас, адзначаючы ролю роднай мовы ў духоўным развіцці асобы дзіцяці, ва ўласцівай яму паэтычнай манеры пісаў: «Скрозь адчыненыя дзверы роднай мовы льецца ... шырокая, магутная плынь... людкуючы розум і пачуцці дзяцей».

Такія ж погляды знаходзім у нашых сучаснікаў. Беларускі педагог А.А.Грымаць, разважаючы аб вытоках этнічнай свядомасці, якая фарміруецца і засвойваецца ў раннім дзяцінстве, разам з мовай, мараллю і сацыяльнымі паводзінамі, падкрэслівае: «Родная мова — гэта не проста суккупнасць умоўных сімвалаў, а той сродак, з дапамогай якога дзіця далучаецца да сваіх продкаў і нашчадкаў, гэта тое, што робіць яго прыналежным да бясконцага рада пакаленняў, якія жылі да яго і будуць жыць пасля яго».

Зыходзячы са сказанага, навукоўцы аднадушна прытрымліваюцца думкі, што у чалавека не можа быць дзвюх родных моў (А.А.Лойка, Л.М.Лыч і інш.). «Іншая акультурацыя, у тым жа аб'ёме, столькі ж поўнае уваходжанне ў нацыянальна-культурны фон другой мовы малаверагодныя», — лічыць В.Г.Кастамараў.

Сітуацыя дзвюх родных моў прызнаецца вельмі рэдкай, індывідуальнай. Дзве мовы могуць у ідэале быць роднымі. Толькі калі чалавеку аднолькава родныя абедзве нацыі, іх культуры, іх быт. Але жыве ён толькі ў адным з двух родных нацыянальна-культурных асяроддзяў!

Пры усёй блізкасці народаў і моў беларускі і рускі нацыянальны характары, менталітэт кожнай з нацый, якія выяўляюцца ў паўсядзённым жыцці, дзейнасці, звычаях і абраднасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры, моватворчасці, — не тоесныя (І.Абдзіраловіч, Э.Дубянецкі і інш.). Можна сцвярджаць, што менавіта беларуская мова, якой карысталіся продкі і якая захоўвае нацыянальную ідэнтыфікацыю, для беларускіх дзяцей з'яўляецца сапраўды роднай мовай, якая тлумачыць ім прыроду, знаёміць з характарам акружаючых людзей, з грамадствам, яго гісторыяй, традыцыямі і памкненнямі, уводзіць у народную паэзію, народныя вераванні, філасофію. Гэта менавіта той унікальны выпадак, калі другая мова з'яўляецца для чалавека «мовай душы», а не толькі памяццю.

Адразу адзначым, што рэалізацыя такога падыходу патрабуе стварэння ў дашкольнай установе сапраўднага нацыянальна-культурнага фону ў самым шырокім сэнсе слова. Інакш кажучы, паўнацэннае беларускамоўнае развіццё дзіцяці магчыма толькі ў сапраўдным нацыянальна-культурным асяроддзі, у якім праводзіцца «дасканалая паўсядзённая»

ая праца па засваенні звычаяў, традыцый, культуры народа, фарміраванні уяўленняў аб тэрыторыі, гісторыі краіны, е нацыянальных колерах, выявах і сімвалах, славуных людзей і героях дзяржавы».

Засвойваючы беларускую мову як родную, рускамоўныя ашкольнікі маюць магчымасць успрымаць рэчаіснасць, ужо прааналізаваную многімі пакаленнямі продкаў, засвоіць код» разумення наваколля, інфармацыю пра тое, як ставіцца да той ці іншай з’явы, разумець тую ці іншую падзею. Гэты працэс патрабуе пільнай увагі педагога.

Мова адлюстроўвае канцэптуальную карціну свету у моўных формах: лексіка-граматычных, сінтаксічных, у фразеалагізмах, формулах маўленчага этыкету і г.д. Дашкольнікі часта успрымаюць адзінкі і формы беларускай мовы скрозь прызму рускай мовы: дзеці запамінаюць пэўную колькасць слоў, некаторыя граматычныя формы, будуць выказванні, але беларуская мова не становіцца для іх запрауды роднай. Адною з прычын выступае, у прыватнасці, згульнасць звычайнай часткі слоўнікавага фонду, блізкасць граматыкі. Напрыклад, паняцці, абазначаныя аднолькавымі словамі, дзеці успрымаюць як тоесныя. Аднак нават аднолькавыя словы беларускай і рускай мовы часта нясуць розную інфармацыю.

Каб выхаваць у дашкольнікаў нацыянальны светапогляд, неабходна кожнае слова ўводзіць не ізольвана як назву асобнага прадмета, з’явы, якасці, дзеяння і г.д., а у кантэксце, у спалучэнні з іншымі словамі (эпітэтамі, параўнаннямі, уласцівымі менавіта беларускай мове) і ў розных граматычных формах. Так, да слова *зіма* паступова падбіраюцца эпітэты *белая, грозная, доўгая, завейная, завірушная, заўчасная, зацяжная, злая, лагодная, ліхая, лютая, марозная, мяккая, позняя, пуховая, пышная, серабрыстая, сівая, снежная, суровая, сцюдзёная, сярдзітая, халодная*. Пры гэтым, у адрозненне ад рускіх *зимушка, зима-матушка, зима желанная*, у беларускай мове падобныя граматычныя формы і азначэнні не ужываюцца. Слова *лета*, наадварот, мае такія ласкавыя формы, як *лецейка, лецечка* (якіх няма ў рускай мове). Іх трэба абавязкова ўвесці ў слоўнік дзяцей разам з адпаведнымі эпітэтамі. Напрыклад, з дапамогай коласаўскага радка: «Эх, лета-лецейка любое, ты адцвітаеш, залатое!» Такі падыход да ўзбагачэння слоўніка садзейнічае спасціжэнню дашкольнікамі навакольнага свету вачыма беларускамоўнага чалавека.

Як падкрэсліваюць даследчыкі, непрыняцце мовы, а разам з ёю культуры, нацыянальных традыцый адбываецца, калі чалавек не бачыць заканамернай матывацыі таго ці іншага слова. Беларуская мова надзвычай багатая на так званыя «гаваркія» словы. Каб лексіка, якую засвойвае дзіця, не заставалася для яго чужой, вельмі важна паказаць матываванасць некаторых слоў, дапамагчы ўстанавіць словаўтваральныя сувязі. Дзеці з дапамогай выхавальніка шукаюць адказы на пытанні тыпу: «Чаму гэтая птушка называецца певень?», «Як называецца чалавек, які працуе на кухні?», «Якія з гэтых пладоў называюцца садавіной, а якія агароднінай? Чаму?».

Увесці дзяцей у атмосферу жывога беларускага слова дапамагае мастацкая літаратура. Яна дазваляе звязаць словы з «літаратурным мінімумам» беларускамоўнага чалавека.

Вельмі важна, каб дашкольнікі засвоілі выразы тыпу *курачка-сакатушка, пятах-чабятых, Ку-ка-рэ-ку! Каб пан не дажыў веку!* Неабходна пазнаёміць выхаванцаў з такімі вобразамі, як *каток залаты лабок, жаба у каляіне, гусак Шытун* і многімі іншымі. Трэба пры развіцці беларускага маўлення дзяцей замацоўваць у іх памяці класічныя літаратурныя вобразныя словы: «лісты валяцца, рассыпаюцца, шапацяць, шалясяць залацістыя»; «мамачка-галубка», «матылёк, быццам сіні аганёк» і да т.п. Усё гэта дае магчымасць дзецям засвоіць не проста слоўнік як пэўную колькасць слоў, а культурную спадчыну беларускага народа.

Цэнтральная роля у вызначэнні спецыфічных для дадзенай мовы значэння і спосабаў мыслення належыць сінтаксісу. На граматычным узроўні нацыянальнай моўнай свядомасці спосабы злучэння паняццяў аказваюцца больш важнымі за спосабы іх намінацыі. Адносны ж, сцвярджаюць філосафы, такія ж рэальныя, як самі прадметы і з’явы. Спецыфіка істотных для дадзенага народа і яго духоўнай сферы адносін і сувязей паміж паняццямі, з’явамі і уласцівасцямі, адлюстраваных у сінтаксічных структурах, вызначае нацыянальна-культурны кампанент іх семантыкі, гэта значыць захоўвае і трансліруе вопыт, традыцыі, культуру народа (Л.М.Чумак). Таму так важна знаёміць дзяцей з такімі марфалага-семантычнымі мадэлямі, якія складаюць нацыянальны дух беларускай мовы (*хвіліны са тры, паліць у печы, іншым разам, хварэць на... дараваць каму, баліць каму* і інш.), актывізаваць і замацоўваць іх у маўленні. Гэта будзе садзейнічаць засваенню на падсвядомым узроўні глыбіннага слою інфармацыі, якая змяшчаецца ў кожнай з’яве культуры разам з павярхоўным, асэнсаваным слоём.

Цэлыя комплексы культурна-нацыянальных традыцый замацоўваюцца ў фразеалагічных адзнаках. Дашкольнікі знаёмяцца з імі праз фальклорныя творы, сучасную дзіцячую літаратуру. Напрыклад, у казках малыя сустракаюцца з формамі беларускага маўленчага этыкету (*Здароў у хату. Добры дзень таму, хто у гэтым даму. Бог з табой, няхай і так будзе!*), многія прыказкі і прымаўкі уяўляюць сабой ідыёмы, якія адлюструюць культурна-нацыянальны асаблівасці паводзін (*Добрае слова, як вясновы дзень. Не хваліся словамі, а хваліся справамі*) і г.д.

Такім чынам, развіццё беларускага маўлення ў дашкольнікаў, засваенне імі роднай мовы як нацыянальна-культурнага фактару дазволіць сфарміраваць беларускую нацыянальную асобу, паколькі нацыянальная моўная асоба суадносіцца з нацыянальнай культурай. Метадычная распрацоўка названай праблемы яшчэ чакае свайго вырашэння.

ЛІТАРАТУРА

1. Грымаць А.А. Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці дашкольнікаў // На шлях да нацыянальнай сістэмы дашкольнага выхавання. — Мн., 1992. — С.78–80.
2. Колас Я. Збор твораў. У 14 т. — Мн., 1976. — Т.12.
3. Костомаров В.Г. Мой гений, мой язык: Размышления языковеда в связи с общественными дискуссиями о языке. — М., 1991.
4. Кулковіч Ул. Мова і нацыянальная самасвядомасць // Беларуская. Albaruthenica. Кн.2. — Мн., 1992. — С.389–390.
5. Навіцкі М.С. *Словаўтваральныя беларускія крынічныя мовы*. — Мн., 1988.
6. Ушинский К.Д. Родное слово // Пед.соч.: В 2 т. — М., 1971. — Т.1. — С.145–159.